

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ГРАМАТИСТИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. ЯК ЖЕРТВИ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

Оксана Горда,

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті на прикладі освітньої та наукової діяльності авторів західноукраїнських граматики української мови другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. (М. Осадца, Г. Шашкевича, П. Дячана, О. Партицького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, В. Коцовського, І. Огоновського та О. Поповича) розкрито їхні погляди щодо самостійності української мови. З'ясовано, чому праці цих мовознавців були заборонені як наукові джерела в радянську добу.

Ключові слова: автори західноукраїнських граматики української мови, західноукраїнська інтелігенція, радянська тоталітарна система, національна свідомість, самостійність української мови.

The article considers the views on the independence of the Ukrainian language of the authors of Western Ukrainian grammar books of the Ukrainian language of the second half of the 19th and early 20th century (M. Osadtsa, G. Shashkevych, P. Dyachan, O. Partytskyi, O. Ogonovskiy, S. Smal-Stotskiy, F. Gartner, V. Kotsovskiy, I. Ogonovskiy and O. Popovych) on the example their educational and scientific activity.

It has been found out why the works of these linguists were banned as scientific sources in the Soviet era.

Keywords: authors of Western Ukrainian grammar books of the Ukrainian language, Western Ukrainian intelligentsia, Soviet totalitarian system, national consciousness, independence of the Ukrainian language.

У другій половині ХІХ – на поч. ХХ ст. на полі кодифікації та нормування української мови з'явилося нове покоління граматистів: М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Коцовський, І. Огоновський та О. Попович. Саме вони створили низку шкільних граматики української мови, що ґрунтувалися на народномовній основі, серед яких: «Грамматика руского языка» (М. Осадца, 1862, 1864), «Мала грамматика языка руского» (Г. Шашкевич, 1865), «Методична грамматика языка мало-руского» (П. Дячан, 1865), «Грамматика языка руского для оужитку въ школахъ людовыхъ въ Галичині» (О. Партицький, 1873), «Грамматика руского языка для школъ середнихъ» (О. Огоновський, 1889), «Руска грамматика» (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, 1893, 1907, 1914, 1928), «Методична грамматика рускої мови для ІV класи шкіл 5- і 6-класових» (В. Коцовський та І. Огоновський, 1894, 1920, 1923), «Грамматика для шкіл народних» (О. Попович, 1894) і «Руска грамматика для шкіл народних» (О. Попович, 1905, 1907)¹.

Автори згаданих граматичних праць представляли в тогочасному суспільстві західноукраїнську інтелігенцію, яка перейняла в 60-х рр. ХІХ ст. від учених і громадських діячів Східної та Центральної України «українофільську концепцію створення окремої української літературної мови» і, незважаючи на опір москвофільського та полонофільського таборів, зуміла згодом її зреалізувати [1, с. 25]. Однак вже в наступну добу, у ХХ ст. їхні імена отримали означення «бур-

¹ Щодо назв вищезгаданих праць принагідно зазначимо: українську мову в Західній Україні, де жили та працювали їхні автори, називали ще *руською* [3, с. 566–567], а відповідником сучасного терміна *мова* в назвах граматики другої половини ХІХ ст. був лінгвономен *язык*. Використання терміна *язык* сучасні мовознавці пояснюють особливостями мовної ситуації в Галичині, яка використовувала церковнослов'янську мову як засіб проти латинізації та ополячення [11, с. 141].

жуазно-націоналістичний», а праці опинилися в заборонених архівах бібліотек і стали доступними для наукового вивчення вже в добу незалежності України. І хоча цих імен немає у переліку тих мовознавців, яких визнано репресованими (про це детальніше йдеться у праці «Репресовані мовознавці» [9]), вважаємо, що їх теж можна зарахувати до жертв радянської тоталітарної системи.

Чим не догодила ця когорта мовознавців минулого століття «будівничим» згаданої системи? Це, здебільшого, були вихідці з середовища українських греко-католицьких священників. Основну освіту вони здобували в Королівській греко-католицькій семінарії св. Варвари у Відні, але, маючи високу національну та лінгвістичну свідомість, більшість з них паралельно студіювала філологію у Віденському університеті у Ф. Міклошича – відомого вченого, який 1852 р. очолив кафедру славістики у цьому університеті [10, с. 88; 2, с. 401].

Ф. Міклошич постійно наголошував на самостійності та рівноправності української мови поряд з іншими, вважав її науково придатною [6, с. 70], різними способами підтримував та заохочував своїх українських студентів до творення мовознавчих праць народною мовою.

Як теоретичні джерела своїх граматичних студій західноукраїнські граматики окресленого періоду використали напрацювання кодифікаторів-попередників української мови, граматичні описи інших національних слов'янських мов, зокрема польської, а також праці відомих західноєвропейських мовознавців (Ф. Шлегеля, Ф. Боппа, А. Шлейхера, Ф. Міклошича та ін.), орієнтовані на порівняльно-історичний метод у дослідженні мов, активно підтримували ідею про індоєвропейську мовну та культурну єдність. Тож, зрозуміло, в їхніх граматичних працях важко було знайти зв'язки з російським мовознавством і показати впливи останнього, що було нормою в радянській науці. А граматика С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера навіть зазнала критики за заперечення її спорідненості з російською [4, с. 106].

У своїх граматичних описах під впливом вчення австрійського славіста Ф. Міклошича більшість з них запровадили новий на той час розділ – словотвір, адже добре розуміли, що саме аналіз процесу творення слів, пошук їхніх коренів допоможе пізнати національні особливості, довести давність рідної мови та знайти її витoki.

Окрім вже згаданих навчальних граматик, у доробку цих мовознавців – ґрунтовні наукові дослідження з мовознавства, літературознавства, історії письменства, славістики, праці суспільно-політичної й культурно-освітньої тематики тощо. Як приклад, згадаємо студію «Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache» О. Огоновського (1880), призначену для європейського читача. У ній подано опис української мови, зіставлено її з російською, розкрито фонетичні та граматичні особливості, описано територіальне поширення нашої мови. Робота була настільки актуальною та глибокою, що вже 1881 р. її визнали найважливішою працею на полі українського мовознавства [8, с. 79]. Або ж праці С. Смаль-Стоцького: «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache» («Грамматика рутенської (української) мови») (1913), що відкрила українську мову для наукових славістичних кіл, «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємче споріднення» (1925, 1927), в якій порушено питання походження слов'янських мов та ін.

Активно була і позиція цих граматиків у культурно-просвітній та науковій сферах. Багато з них працювали керівниками у сфері освіти (Г. Шашкевич, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, В. Коцовський, О. Попович), були членами та очільниками культурно-просвітніх і наукових товариств (М. Осадца, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Коцовський, О. Попович), редакторами та співробітниками рідномовних педагогічних і наукових періодичних видань (О. Партицький, В. Коцовський, О. Попович), перекладачами творів закордонних письменників (І. Огоновський,

В. Коцовський). Це створювало можливості для розширення сфер функціонування української мови й було важливим чинником у формуванні граматичної культури та розвитку термінології на народномовній основі.

Як педагоги вищої школи, О. Огоновський і С. Смаць-Стоцький виховали нове покоління науковців-філологів. Учнями О. Огоновського були відомі сьогодні вчені: І. Франко, М. Павлик, І. Кокорудз, В. Гнатюк, К. Студинський, О. Колесса, Ф. Колесса, О. Маковей, А. Крушельницький, В. Коцовський, О. Брюкнер, Р. Заклинський, О. Макарушка, В. Щурат, Т. Бордуляк, С. Кархут та ін. Школа О. Огоновського сприяла перетворенню Товариства ім. Т. Шевченка в наукову установу [5, с. 43].

Концепції С. Смаць-Стоцького в українській філологічній науці продовжували розвивати Л. Луців, В. Сімович, М. Равлюк, О. Цісик, К. Чехович та ін., які теж зробили вагомий внесок в її поступ [7, с. 7].

Спадкоємцем ідей згаданих західноукраїнських граматистів вважаємо і основоположника українського словотвору І. Ковалика.

Імена та творчі здобутки багатьох із цих українських філологів теж були в радянський період приречені на забуття, зазнав переслідувань і професор Ковалик.

Отож, саме за свої наукові погляди, що базувалися на позиції самостійності української мови та відмінності її від російської й активну проукраїнську діяльність, західноукраїнські граматисти та їхні учні й послідовники хоча б опосередковано, все ж зазнали нищівного удару радянської тоталітарної системи. Після повернення із забуття в 90-х роках ХХ ст. їхні праці неодноразово привертала увагу дослідників різних галузей гуманітарної науки: істориків, літературознавців, педагогів і, чи не найбільше, мовознавців. Однак вони й надалі залишаються джерелом ще не оцінених новаторських і перспективних з погляду сучасності ідей.

Література

1. Бідер Г. Українська мова в Габсбурзькій монархії. Мовознавство. 1997. № 1. С. 25–29.
2. Васильєва А., Криль М. Франц Міклошич і українці. *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*. Univerza v Ljubljani [б. р.]. S. 399–409.
3. Ермоленко С. Я. Руська мова. Українська мова : Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненко. Київ : Укр. енци. ім. М. П. Бажана, 2004. С. 566–567.
4. Жовтобрюх М. А. Граматики української мови. Українська мова : Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненко. Київ : Укр. енци. ім. М. П. Бажана, 2000. С. 105–107.
5. Листування українських славістів з Францом Міклошичем / відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ : Наукова думка, 1993. 399 с.
6. Лозинський І. М. Взаємини Франца Міклошича з українськими філологами. Проблеми слов'янознавства. 1992. Вип. 44. С. 69–75.
7. Луців Л. Академік проф. д-р Степан Смаць-Стоцький (1859 – 1959). *Papers (Доповіді)*. Нью-Йорк : Управа НТШ в ЗДА, 1959. Ч. 11. С. 3–8.
8. Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови (Галичина ХІХ ст.) : текст лекцій. Львів : Ред.-вид. від., 1993. 84 с.
9. Репресовані мовознавці : збірник наук. праць / наук. ред. Н. І. Бойко. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 103 с.
10. Тимошенко П. Д. Франц Міклошич і українська мова. Українська мова та література в школі. 1963. № 10. С. 87–89.
11. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у ХІV–ХVІІ століттях : мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія. Львів : В-во Львівської політехніки, 2015. 656 с.